

اخلاق بندگی از منظر آیت الله مصباح یزدی

کبری حسینی^۱

چکیده

انسان قبل از آنکه به رابطه خود با دیگران نیازمند باشد، به رابطه خود با خداوند نیاز دارد که از مهم‌ترین روابط انسان بیان شده است. از این رو مجموعه صفات نفسانی و آداب و رفتار، و مقرراتی که تنظیم کننده رابطه بنده با خداست اخلاق بندگی می‌باشد که از آن به عنوان رابطه انسان با خداوند یاد شده است. اخلاق بندگی از ابتدای آفرینش تاکنون در خور توجه بوده است، بطوری که انسان‌های شایسته به ویژه پیامبران و ائمه اطهار (علیه السلام)، زندگی خود را در راستای همین هدف قرار می دادند.

با این بیان، مصباح یزدی مهم‌ترین اخلاق بندگی را، اخلاص و یاد خدا، تواضع و فروتنی، خوف و رجاء، توکل، شکر، صبر و تسلیم دانسته است. از این رو در این نوشتار سعی شده است پس از تبیین نکات مقدماتی؛ همانند اخلاق بندگی، عبودیت، اخلاق، به مراتب و اصول اخلاق بندگی از منظر مصباح یزدی اشاره شود.

واژگان کلیدی: عبودیت و بندگی، اخلاق، اخلاق بندگی، مصباح یزدی

^۱. سطح ۲، علوم و معارف اسلامی، حوزه فاطمیه (س)، ابهر، mzflare98@gmail.com

مقدمه

خداوند انسان را آفریده و او را اشرف مخلوقات دانسته است، از آنجا که انسان موجودی مختار است، باید راه صحیح را بییماید، لذا برای اینکه راه درست را انتخاب کند باید آن راه صحیح را بشناسد. از طرفی خداوند متعال انسان را دارای کمال برتری قرار داده است، لذا برای دست یابی به آن کمالات، انسان باید تلاش کند. بنابراین، این کمالات زمانی برای اسان تحقق خواهد یافت که وی لذت بندگی را بچشد و آن را درک کند. بنده کسی است که همه چیزش برای خدا باشد، از این جهت است که به مقام قرب الهی دست خواهد یافت. لذا برای آنکه در مسیر بندگی گام بردارد لازم است که درخور اخلاقی باشد که سزاوار مطیع بودن خداوند است و باور کند که هر چه دارد از خداوند متعال است. بنابراین، مراد از اخلاق بندگی، مجموعه آداب و مقرراتی است که با اصلاح صفات پایدار نفسانی، و تعدیل رفتار بندگان، رابطه آنان با خدا را سامان می‌دهد. مصباح یزدی استاد اخلاق و حوزه، ضمن بیان تعریف اخلاق بندگی به ارتباط انسان با خداوند متعال اشاره می‌کند.

لذا در مقاله حاضر با بیان تعاریف متفاوت در این باب، ابتدا به تعریف عبودیت و بندگی و سپس به اخلاق و اینکه مصباح یزدی اخلاق را دارای چه محورهایی دانسته است بیان خواهد شد که انسان در برابر خداوند متعال از چه اخلاقی باید برخوردار باشد.

پیشینه‌ی اخلاق بندگی، به ارتباط انسان با خدا برمی‌گردد. در این راستا کتاب های زیادی بیان شده که همه آنها در دسترس نمی‌باشد. در این صورت تمامی مقالات و پژوهش‌های انجام شده، نزدیک به این عنوان هستند.

مقاله بررسی معیارها و مصادیق اخلاق بندگی در قرآن و نهج‌البلاغه نوشته‌ی مهدی تقوی رفسنجان، عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه ولی عصر رفسنجان، سال 1397. نویسنده ضمن بیان مفاهیم اخلاق بندگی، به معیارها و مصادیق اخلاق بندگی در قرآن و نهج‌البلاغه پرداخته است..

در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان زیر ساخت‌های اخلاق بندگی در اصول کافی نوشته‌ی حسن وحدتی شبیری و محمدرضا وحدتی شبیری، استادیار دانشگاه قم، کارشناس ارشد اخلاق اسلامی، سال 1392، در این مقاله نویسندگان سعی کرده‌اند تا با بیان پایه‌های بنیادی اخلاق بندگی به فضائل و رذائل بنیادی اخلاق بندگی در اصول کافی بپردازند.

همچنین در مقاله‌ی شاخصه‌های عبودیت در قرآن و روایات نوشته‌ی علیرضا خسروی، محمد حسین رنجبری، کارشناسی ارشد، رشته علوم و حدیث، گرایش تفسیر اثری، استاد یار گروه تفسیر و علوم قرآن، دانشگاه علوم حدیث و قرآن بیرجند، سال 1393، نویسندگان ابتدا با بیان معنای شاخصه و عبودیت به شاخصه‌های عبودیت در ارتباط با خداوند متعال که همان تقوا و ایمان است پرداخته‌اند.

کتاب اخلاق بندگی، اثر حسن ره پیک، نشر خرسندی، سال 1397، کتاب حاضر، در برگیرنده شرحی بر باب یک صدم کتاب مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه، منسوب به امام صادق (علیه السلام) است که در آن، بر پایه توحید علمی و نظری و اخلاق اسلامی، موضوع عبودیت و بندگی، شرح داده شده است. بر طبق سر فصل‌های این کتاب، یعنی: عبودیت و ربوبیت و اصول معامله با خدا؛ با نفس؛ با خلق و با دنیا، می‌توان گفت که عبودیت منشأ ولایت انسان کامل است و از رهگذر آن، کمال او حاصل می‌شود. لازم به ذکر است فهرست آیات، روایات و اشعار مورد استفاده در کتاب، در بخش ضمایم مندرج است.

با این بیان، اکثر مطالعات انجام شده در پژوهش‌ها در زمینه‌ی روایی و قرآنی بوده ولی مقاله حاضر سعی دارد که اخلاق بندگی را از دیدگاه مصباح یزدی بررسی نماید.

بنابراین، ارتباط انسان با خداوند که از آن به اخلاق بندگی یاد شده است از اهمیت و ضرورت بسیاری برخوردار است، به طوری که بنده از آن جهت که خداوند را معبود حقیقی خویش می‌داند و در مقابل او بندگی می‌کند باید در خود دارای اخلاقی باشد. پس ضرورت دارد انسان با تکیه بر این اخلاق، بندگی کند و به قرب الهی نائل شود.

لذا سؤال اینجاست که اخلاق بندگی از دیدگاه مصباح یزدی که همان ارتباط انسان با خداوند است چه می‌باشد؟ او چه اخلاقی را مبنای بندگی دانسته است و از دیدگاه وی اخلاق و اخلاق بندگی دارای چه مفاهیمی هستند؟

از این رو انسان برای رسیدن به کمال و قرب الهی و برای بهتر بندگی کردن و ارتباط خود با خداوند متعال باید این خصوصیات اخلاقی را درک کرده و در تمام اعمال خود آن را پیاده کرده و بدان تأسی نماید.

1- مفهوم شناسی

1-1- ارتباط انسان با خداوند

انسان برای این آفریده شده تا به مقام قرب الهی برسد، لذا باید همه فعالیت‌های انسان، در راستای حفظ ارتباط با خداوند باشد. و اگر نیروهای خود را صرف کار دیگری کند، آن‌ها را به هدر داده است. باید همه قوای باطنی و ظاهری و همه نعمت‌ها را در مسیر ارتباط با خداوند به کارگیرد.¹

بنابراین در زندگی انسان، رفتار انسان، در قالب‌های ارزشی و عقلانی ظاهر می‌شود که آنها نیز به نوبه خود با مبتنی بر شناخت، و بینش‌های عقلانی و در رأس همه‌ی آنها خداشناسی خواهد بود.

به همین دلیل، اگر انسان خدا را نشناسد، در واقع جهان بینی صحیح و عقلانی ندارد و با فقدان جهان بینی معقول، از داشتن ایدئولوژی درست محروم خواهد بود که در این صورت، رفتار صحیح و انسانی از او صادر نمی‌شود. بنابراین انسان برای تکامل زندگی به این ارتباط نیاز دارد.²

¹. مصباح یزدی، ره توشه، ص 331.

². همان، اخلاق در قرآن، ص 280.

2-1- عبودیت و بندگی

مصباح یزدی نیرومندترین انگیزه انسان را، عبادت خداوند دانسته و بالاترین ارزشها را به پرستش خداوند می‌دهد.^۱ از طرفی خداوند متعال بندگی را هدف و غایت آفرینش انسان معرفی کرده و راه راست را در گرو آن دانسته و می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ؛ و جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا پرستند».^۲

او بیان می‌کند که کمال حقیقی انسان در تقرب خداوند متعال است و وسیله‌ی تحصیل این قرب، یا وسیله تکامل حقیقی انسان عبادت است. مصباح یزدی با اشاره به اینکه بنده حقیقی خداوند مطیع محض خداوند است و به دنبال گرفتن مزد از خداوند نیست.^۳ شرط رسیدن به کمال را عبودیت دانسته و می‌فرماید: انسان زمانی می‌تواند به کمالات وجودی ممکن نائل شود که در راه بندگی و اطاعت ثابت قدم باشد.^۴

علاوه عبادت را به معنای هر کار خوبی که به قصد اطاعت خداوند متعال انجام گیرد دانست.^۵ او در تعریف عبودیت به نکته‌ای مهم و اساسی می‌پردازد، آیت‌الله مصباح یزدی اصل عبادت را که به معنای «خشوع و خضوع در مقابل شخصی است» پذیرفته و بیان می‌دارد که عبادت، عملی است که با اعتقاد به معبودیت کسی همراه باشد. لذا این اعمال، معرفت انسان موحد به خدای متعال است.^۶

3-1- اخلاق

مصباح یزدی اشاره می‌کند موضوع علم اخلاق، اعم از ملکات نفسانی که فلاسفه اخلاق تا کنون به آن تأکید داشته‌اند.^۷ و اهمیت زیادی بر آن قائل شده‌اند می‌باشد، به طوریکه در حدیث معروفی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) آمده است:

^۱. همان، ص 334.

^۲. ذاریات: 56

^۳. مصباح یزدی، چشیدن لذت بندگی، بالاترین کمال هاست، ص 2.

^۴. مصباح یزدی، رعایت اخلاق زمینه رسیدن به قرب الهی را فراهم می‌کند، ص 18.

^۵. همان، ره توشه، ص 209.

^۶. همان، خداشناسی، ص 218.

^۷. همان، اخلاق در قرآن، ص 240.

مصباح یزدی می‌فرماید: انسانهایی که صبر پیشه می‌کنند در بهشت دارای درجات و نعمت‌های فراوان هستند و فرشتگان از هر جا بر آنها وارد می‌شوند و همواره بدلیل صبرشان مورد تکریم قرار می‌گیرند. مصباح یزدی در آخر جایگاه صبر در اعمال آدمی را مورد توجه قرار داده و افزود: صبر در حقیقت روح اعمال است و کسی که بخواهد امانت دار باشد و وفای به عهد کند باید از ویژگی صبر برخوردار باشد. صبر در حقیقت تداوم سعادت آدمی است و کلید رستگاری برای دنیا و آخرت محسوب می‌شود.^۱

7-4-1- تسلیم در برابر خداوند

یکی دیگر از اخلاق بندگی در ارتباط با خداوند تسلیم در برابر خداوند است که از مسائل و موضوعات معنوی و باطنی داسته شده است.

تسلیم به معنای سرسپردن و گردن نهادن است.^۲ لذا مصباح یزدی تسلیم را روی گردانی از امر خویش و واگذار نمودن همه امور به خداوند دانسته است و بیان می‌کند که انسان در مقام تسلیم به مرحله‌ای می‌رسد که کاملاً تسلیم خداوند می‌گردد و برای خود چیزی نمی‌خواهد و خواسته‌های خود را فراموش می‌کند و تنها به آنچه خداوند می‌خواهد توجه دارد. و اگر انسان به این مرتبه رسید از نگرانی‌ها رها می‌گردد و امر بر او آسان می‌شود.^۳

مصباح یزدی در ادامه کاملترین مصداق بندگی را تسلیم در برابر خداوند دانسته است. از ابتدای آفرینش، خدای متعال پیامبران و امامان معصوم را خلق کرده که تمام نمای تسلیم بوده‌اند. از این رو از میان پیامبران که در برابر آزمایش سخت الهی، بدون کمترین تأملی سر تسلیم فرود آورده‌اند و بدون درنگ به انجام فرمان خدا اقدام کرده‌اند حضرت ابراهیم و اسماعیل (علیهماالسلام) است که تسلیم حکم خداوند شدند. « فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ؛ پس هنگامی که آن دو تسلیم خواسته خدا شدند و ابراهیم، جبین او را به زمین نهاد تا ذبحش کند.»^۴ و از

^۱. مصباح یزدی، صبر روح اعمال و قوام سعادت آدمی است، ش 2، ص 13.

^۲. معین، فرهنگ فارسی، ص 797.

^۳. مصباح یزدی، ره توشه، ص 303.

^۴. صافات: 103.

میان امامان کاملترین مرتبه بندگی را سیدالشهدا(علیه السلام) نشان داد که نه تنها خودش، بلکه حتی شیرخوارهایش را نیز با عشق در راه خدا فدا کرد و تسلیم فرمان وی شد.^۱

مصبح یزدی در آخر می‌فرماید: کسانی که به مقام تسلیم دست یافته‌اند، از خود خواسته‌ای ندارند و خواسته آنان خواسته خداوند است، دیگر در فکر این نیستند که روزیشان را چگونه و از چه راهی تأمین می‌گردد، تنها در این اندیشه‌اند که چگونه خداوند را بندگی کنند که بیشتر راضی گردد. مسلماً این گروه به سعادت و نجات می‌رسند.^۲ چون امام صادق(علیه السلام) فرمودند: « كُلُّ مَنْ تَمَسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى فَهُوَ نَاجٍ ؛ کسی که به ریسمان الهی چنگ زند نجات یافته است. وقتی از معصوم سؤال شد، چنگ زدن به ریسمان محکم الهی به چه معناست: فرمودند: آن تسلیم در برابر خداوند است.^۳

^۱. مصباح یزدی، چشیدن لذت بندگی، بالاترین کمال‌هاست، ص ۴.

^۲. مصباح یزدی، ره توشه، ج ۲، ص ۳۰۴.

^۳. مجلسی، بحارالانوار، ج ۲، ص ۲۰۴، ح ۲۵۰.

نتیجه‌گیری

از آنچه گفته شد، چنین به دست می‌آید که، انسان برای تعیین جایگاه خود در میان سایر موجودات به ارتباط نیاز دارد، یکی از مهمترین ارتباطش نیازمند ارتباط با خدا می‌باشد، از طرفی برای آنکه انسان بخواهد با خدای خود ارتباط برقرار کند تنها از راه بندگی می‌تواند بدان دست یابد که بهترین ارتباط آن را اخلاق مشخص می‌کند که از آن به اخلاق بندگی یاد شده است. مراد از اخلاق بندگی؛ رفتاری که شخص در برابر خداوند و اوامر او نشان می‌دهد. از این رو انسان برای ارتباط خود با خداوند خویش و برای بندگی کردن در مقابل خداوند، باید دارای اخلاقی باشد که او را به کمال برساند. از این جهت اخلاق نقش مهمی در ارتقاء سطح زندگی انسان و دستیابی به کمال حقیقی بشر ایفا می‌کند. بنابراین مصباح یزدی با تکیه و استناد بر آیات قرآن کریم اخلاق بندگی را هدف اساسی قرب الهی می‌داند. او اخلاق بندگی را به اخلاق الهی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق زیست محیطی تقسیم بندی کرده، و اصول اخلاق بندگی یا همان اخلاق الهی را یاد خدا و توجه به خداوند، تواضع، صبر، توکل، شکر و سپاس و تسلیم در برابر خداوند می‌داند. مصباح یزدی بیان می‌کند که عبودیت و بندگی، همان خضوع و خشوع در مقابل خداوند متعال است. او در ادامه بیان می‌کند که این خضوع، همراه با اعتقاد و اطمینان به معبودیت خداوند می‌باشد.

مصباح یزدی اذعان می‌دارد که داشتن اخلاق بندگی مایه‌ی آرامش انسان در طول زندگی است که از محبت به او نشأت می‌گیرد. لذا همه‌ی این اخلاق، شایسته‌ی کسی است که همه‌ی اعمال عبادی خود را در گرو این اخلاق بداند، در این صورت است که مشمول رحمت الهی شده و به همه‌ی کمالات رهنمون می‌شود.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

1. ابن منظور، محمد بن مکرم، بی جا، دارالصادر، 1412.
2. آمدی، ابوالفتح، غررالحکم و دررالحکم، رسول محلاتی، قم، دارالکتب الاسلامی، 1410.
3. حکیمی، محمد رضا و دیگران، الحیاه، احمد آرام، نشر فرهنگ اسلامی، 1380.
4. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه حسین خداپرست، تهران، نوید اسلام، 1392.
5. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، انتشارات اسلامی، 1371.
6. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، دارالحیاه التراث العربی، 1309.
7. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، انتشارات اسلامی، 1371.
8. مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، محمدحسین اسکندری، قم، چاپ پنجم، انتشارات امام خمینی، 1391.
9. پندهای الهی، کریم سبحانی، قم، انتشارات امام خمینی، 1394.
10. پندهای امام صادق (علیه السلام) برای ره جویان راه صادق، محمد مهدی نادری قمی، 1391.
11. خدانشناسی، قم، انتشارات امام خمینی، 1391.
12. راهیان کوی دوست، قم، کریم سبحانی، چاپ سوم، انتشارات امام خمینی، 1391.

13. ره توشه، کریم سبحانی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام
خمینی، چاپ پنجم، 1391.

14. سیمای سرافرازان، قم، انتشارات امام خمینی، 1392.

15. فلسفه اخلاق، احمد حسین شریفی، قم، انتشارات امام خمینی،
1391.

16. یاد او، کریم سبحانی، چاپ سوم، قم، انتشارات امام خمینی،
1384.

17. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1381.

18. نراقی، احمد، معراج السعاده، قم، انتشارات قائم آل علی (علیه السلام)، 1393.

مقالات

1. مصباح یزدی، محمدتقی، "چشیدن لذت بندگی، بالاترین کمال هاست"، گنجینه
معرفت، ش 2، 1394.

2. "رعایت اخلاق زمینه رسیدن به قرب الهی را فراهم می-
کند"، معرفت، ش 18، 1393.

3. "صبر روح اعمال و قوام سعادت آدمی است"، حکمت، ش 3،
1393.